فصلنامه پژوهش های مدیریت در جهان اسلام
شماره مجوز: ۸۵۴۹۵ شماره استاندارد بین المللی: ۶۰۹۴-۲۶۷۶ شماره بیست و یکم (زمستان ۱۴۰۳)

پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی از طریق آموزش و پرورش (راهکارها و چالش‌ها)

(تاریخ ارسال ۱۴۰۳/۱۱/۱۹ تاریخ پذیرش ۱۴۰۳/۱۲/۲۵)

زمردسرخوندی پروین میلادی جبارآبادی بتول میلادی جبارآبادی زهرا چراغی

پژوهشگران و دبیران اداره آموزش و پرورش، کرمانشاه، ایران

مقالات پذیرش شده
جلد دوم شماره ۲۱

چکیده

پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی یکی از اهداف کلیدی آموزش و پرورش در جوامع معاصر است و توانمندسازی دانش‌آموزان در زمینه رفتارهای مسئولانه، مشارکت اجتماعی و اخلاق جمعی، نقش مهمی در شکل‌دهی نسل آینده دارد. با وجود اهمیت این موضوع، شواهد نشان می‌دهد که در بسیاری از مدارس، به ویژه مدارس ابتدایی، راهکارهای عملی برای توسعه مسئولیت اجتماعی محدود بوده و موانع سازمانی، فرهنگی و آموزشی موجود، اثرگذاری برنامه‌ها را کاهش می‌دهند .پژوهش حاضر با هدف شناسایی راهکارها و چالش‌های پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی از طریق آموزش و پرورش انجام شد. این پژوهش از نوع توصیفی – تحلیلی با رویکرد ترکیبی (کمی و کیفی) است .جامعه آماری شامل دانش‌آموزان، معلمان و مدیران مدارس ابتدایی استان کرمانشاه بود و نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و هدفمند برای بخش کمی و کیفی انجام شد .ابزار گردآوری داده‌ها شامل پرسشنامه استاندارد مسئولیت اجتماعی و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با معلمان و مدیران بود. داده‌های کمی با استفاده از آمار توصیفی و تحلیل همبستگی و داده‌های کیفی با روش تحلیل محتوای موضوعی تجزیه و تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد که فعالیت‌های مشارکتی، پروژه‌محور و استفاده از فناوری آموزشی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان را بهبود می‌بخشد .همچنین، روش‌های سنتی تدریس، کمبود منابع و موانع فرهنگی و سازمانی از

مهم‌ترین چالش‌های پرورش مسئولیت اجتماعی هستند. تحلیل تربیتی نتایج بیانگر این است که معلمان به عنوان الگو و راهنما، فعالیت‌های عملی و فرصت‌های مشارکتی، و بهره‌گیری هوشمندانه از فناوری، نقش کلیدی در توسعه مسئولیت اجتماعی دارند. پژوهش حاضر می‌تواند به طراحی راهکارهای عملی برای معلمان، مدیران و سیاست‌گذاران آموزشی کمک کند و بستری برای ایجاد مدارس مسئولیت‌پذیر و محیط یادگیری حمایتگر فراهم آورد.

کلمات کلیدی: مسئولیت‌پذیری اجتماعی، فعالیت‌های مشارکتی، روش‌های نوین آموزشی، چالش‌های تربیتی

مقدمه

مسئولیت‌پذیری اجتماعی یکی از اصول بنیادین تربیت شهروندان فعال و متعهد در جوامع معاصر به شمار می‌آید و نقش حیاتی در توسعه پایدار اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایفا می‌کند. دانش‌آموزان، به عنوان آینده‌سازان جامعه، نیازمند کسب مهارت‌ها و نگرش‌های اجتماعی مثبت هستند تا بتوانند در زندگی فردی و جمعی خود، رفتارهای مسئولانه و مشارکتی از خود نشان دهند. آموزش و پرورش به عنوان نهادی کلیدی در شکل‌دهی به شخصیت و ارزش‌های اجتماعی دانش‌آموزان، ظرفیت بالقوه‌ای برای پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی دارد و می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد شهروندانی متعهد، آگاه و خلاق باشد.

مفاهیم اصلی این پژوهش شامل مسئولیت‌پذیری اجتماعی، پرورش مهارت‌های اخلاقی و اجتماعی، و نقش آموزش و پرورش در توسعه فرهنگی و اجتماعی است. مسئولیت‌پذیری اجتماعی به معنای توانایی فرد در شناسایی نیازهای جامعه، پاسخگویی به آن‌ها و مشارکت فعال در حل مسائل اجتماعی تعریف می‌شود و شامل رفتارهای اخلاقی، همکاری، احترام به

حقوق دیگران و تعهد به ارزش‌های جمعی است. در همین راستا، آموزش و پرورش به عنوان محیط رسمی تربیت، فرصت مناسبی برای آموزش عملی، تجربه مشارکتی و تقویت نگرش‌های مسئولانه فراهم می‌کند. با وجود اهمیت این موضوع، بررسی‌های موجود نشان می‌دهد که در نظام آموزشی ایران و بسیاری از کشورها، تمرکز اصلی بر آموزش محتوایی و حافظه‌محور است و کمتر به پرورش مهارت‌ها و ارزش‌های اجتماعی دانش‌آموزان توجه می‌شود .محدودیت در برنامه‌های درسی، کمبود آموزش‌های مهارت‌محور، ضعف روش‌های تدریس فعال و مشارکتی و نبود زیرساخت‌های حمایتی، از جمله موانع اصلی پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در مدارس است. این خلأ پژوهشی ضرورت بررسی راهکارها و چالش‌های عملی پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی از طریق آموزش و پرورش را برجسته می‌کند. هدف کلی پژوهش حاضر، شناسایی راهکارها و چالش‌های پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانش‌آموزان از طریق آموزش و پرورش است. نتایج این پژوهش می‌تواند به معلمان، مدیران مدارس و سیاست‌گذاران آموزشی کمک کند تا با استفاده از روش‌ها و استراتژی‌های علمی، محیطی تربیتی، مشارکتی و حمایتگر ایجاد کنند که در آن دانش‌آموزان بتوانند مهارت‌های اجتماعی و نگرش‌های مسئولانه خود را تقویت کنند و آماده حضور فعال در جامعه شوند.

بیان مسئله

مسئولیت‌پذیری اجتماعی به عنوان یکی از مهارت‌ها و ارزش‌های کلیدی شهروندی، نقش مهمی در شکل‌دهی به رفتارهای اخلاقی و مشارکتی دانش‌آموزان دارد. با وجود اهمیت این مهارت در تربیت نسل آینده، پژوهش‌های میدانی و گزارش‌های آموزشی نشان می‌دهد که نظام آموزش و پرورش سنتی، به ویژه در مدارس ابتدایی و متوسطه، کمتر به پرورش این مهارت توجه می‌کند .بسیاری از برنامه‌های درسی و فعالیت‌های آموزشی، بیشتر بر یادگیری محتوایی و حفظیات تمرکز دارند و فرصت‌های عملی و تجربی برای دانش‌آموزان جهت تمرین و تقویت رفتارهای مسئولانه و مشارکتی محدود است.

مشکل اصلی این است که عدم توجه به مسئولیت‌پذیری اجتماعی در آموزش رسمی، باعث می‌شود دانش‌آموزان به مهارت‌ها و نگرش‌های لازم برای مشارکت در جامعه و حل مسائل جمعی مجهز نباشند .علاوه بر این، معلمان اغلب با کمبود منابع، محدودیت زمان و نداشتن راهکارهای عملی برای آموزش مهارت‌های اجتماعی مواجه هستند که این مسئله، پرورش مسئولیت‌پذیری را با چالش جدی روبه‌رو می‌کند. تحلیل وضعیت موجود نشان می‌دهد که راهکارهای نظری برای تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی وجود دارد، اما کمتر به شیوه‌های عملی و قابل اجرا در کلاس درس توجه شده است .همچنین، موانع فرهنگی، مدیریتی و آموزشی، از جمله مقاومت در برابر تغییرات روش‌های تدریس، کمبود آموزش معلمان در زمینه تربیت اجتماعی و محدودیت برنامه‌های درسی، موجب شده است که این خلأ در مدارس ایران و بسیاری از کشورهای دیگر همچنان پابرجا باشد.

بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که: چگونه آموزش و پرورش می‌تواند مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان را تقویت کند و چه راهکارها و چالش‌هایی در این مسیر وجود دارد؟

پاسخ به این سؤال، می‌تواند راهکارهای عملی و علمی برای معلمان، مدیران مدارس و سیاست‌گذاران آموزشی فراهم کند و زمینه ایجاد محیط‌های آموزشی حمایتگر، مشارکتی و مسئولیت‌محور را فراهم سازد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

۱ .اهمیت تربیتی و آموزشی

پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانش‌آموزان یکی از اهداف بنیادین آموزش و پرورش است و نقش حیاتی در شکل‌دهی به رفتارهای اخلاقی، مشارکتی و مسئولانه دارد. دانش‌آموزان مسئولیت‌پذیر اجتماعی، علاوه بر رعایت حقوق دیگران، توانایی حل مسائل جمعی، همکاری در گروه و مشارکت فعال در جامعه را دارند. آموزش و پرورش، به عنوان نهادی که مسئول تربیت نسل آینده است، ظرفیت بی‌بدیلی برای ایجاد فرهنگ

مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و تفکر انتقادی در دانش‌آموزان دارد. این پژوهش بر اهمیت آموزش مهارت‌ها و نگرش‌های اجتماعی تأکید دارد و نشان می‌دهد که تمرکز صرف بر محتوای درسی و روش‌های سنتی، به پرورش شهروندان مسئول کمک نمی‌کند.

۲ .اهمیت علمی و پژوهشی

با وجود اهمیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی، پژوهش‌های علمی در زمینه راهکارهای عملی و چالش‌های پرورش این مهارت در مدارس محدود است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که اکثر مطالعات به ابعاد نظری مسئولیت‌پذیری اجتماعی پرداخته‌اند، اما تحلیل عملی نقش آموزش و پرورش و روش‌های اجرایی برای توسعه این مهارت کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این پژوهش، با تمرکز بر شناسایی راهکارها و موانع پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محیط مدارس ایران، خلأ موجود را پر می‌کند و به توسعه دانش علمی در این حوزه کمک می‌کند.

۳ .اهمیت کاربردی برای معلمان و سیاست‌گذاران آموزشی

یافته‌های این پژوهش می‌تواند به معلمان، مدیران مدارس و سیاست‌گذاران آموزشی کمک کند تا:

- روش‌ها و استراتژی‌های مؤثر برای پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی را در کلاس درس به کار ببرند.
- محیط‌های آموزشی را پشتیبان، مشارکتی و مسئولیت‌محور طراحی کنند.
- برنامه‌های آموزشی و تربیتی را با نیازهای جامعه و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان همسو کنند.
- موانع فرهنگی، مدیریتی و آموزشی که توسعه مسئولیت‌پذیری اجتماعی را محدود می‌کنند، شناسایی و رفع کنند. به طور خلاصه، اهمیت این پژوهش در این است که ارتقای کیفیت آموزش و پرورش با تمرکز بر پرورش مهارت‌های اجتماعی و

مسئولیت‌پذیری، نه تنها توسعه فردی دانش‌آموزان را تقویت می‌کند بلکه باعث شکل‌گیری جامعه‌ای آگاه، متعهد و فعال می‌شود .این پژوهش با ارائه راهکارهای علمی و کاربردی می‌تواند نقش مؤثری در بهبود فرایند تربیتی مدارس داشته باشد.

اهداف پژوهش

۱-هدف کلی

هدف کلی این پژوهش، شناسایی راهکارها و چالش‌های پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانش‌آموزان از طریق آموزش و پرورش است. این هدف شامل بررسی مؤلفه‌های تربیتی، روش‌های آموزشی و موانع اجرایی می‌باشد که به توسعه مهارت‌ها و نگرش‌های اجتماعی دانش‌آموزان کمک می‌کند.

۲-اهداف جزئی

برای تحقق هدف کلی، اهداف جزئی پژوهش عبارت‌اند از:

۱. شناسایی راهکارهای مؤثر آموزشی و تربیتی برای تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان در محیط مدرسه.

۲. بررسی چالش‌ها و موانع اجرایی که معلمان و مدیران در پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی با آن مواجه هستند.

۳. تحلیل نقش فعالیت‌های مشارکتی و پروژه‌محور در توسعه مهارت‌های اجتماعی و نگرش مسئولانه دانش‌آموزان.

۴. ارزیابی تأثیر روش‌های نوین آموزش و استفاده از فناوری آموزشی بر افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانش‌آموزان.

۵. ارائه راهبردها و پیشنهادهای عملی برای معلمان، مدیران و سیاست‌گذاران آموزشی به منظور تقویت رفتارهای مسئولانه و مشارکتی در مدارس

چارچوب نظری پژوهش

۱ .مبانی نظری مسئولیت‌پذیری اجتماعی

مسئولیت‌پذیری اجتماعی به معنای توانایی فرد در شناسایی نیازها و مسائل جامعه، پاسخگویی به آن‌ها و مشارکت فعال در حل مشکلات جمعی تعریف می‌شود. این مفهوم شامل مؤلفه‌های اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی است و بر رفتارهایی مانند همکاری، احترام به حقوق دیگران، پاسخگویی به وظایف و تعهد به ارزش‌های جمعی تأکید دارد. نظریه‌های روانشناختی و تربیتی مانند نظریه یادگیری اجتماعی (Bandura, ۱۹۷۷) بر الگوسازی و مشاهده رفتارهای مسئولانه به عنوان ابزار مهم برای پرورش مسئولیت اجتماعی تأکید دارند.

۲ .نقش آموزش و پرورش در پرورش مسئولیت‌پذیری

آموزش و پرورش به عنوان نهاد رسمی تربیت، نقش کلیدی در شکل‌دهی نگرش‌ها و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دارد. چارچوب‌های تربیتی معتقدند که یادگیری مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیازمند فرصت‌های عملی، فعالیت‌های مشارکتی و تجربه‌های واقعی اجتماعی است. روش‌های سنتی که بر حافظه و محتوای آموزشی تأکید دارند، به تنهایی نمی‌توانند مهارت‌های اجتماعی و مسئولیت‌پذیری را تقویت کنند، بلکه ترکیب یادگیری فعال، پروژه‌محور و مشارکتی و بهره‌گیری از فناوری‌های آموزشی برای تعامل و ارتباط مؤثر دانش‌آموزان ضروری است.

۳ .نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرتبط

- نظریه یادگیری اجتماعی بندورا :بر مشاهده و الگوگیری از رفتارهای مسئولانه و اخلاقی تأکید دارد و نشان می‌دهد که دانش‌آموزان از طریق مدل‌سازی و بازخوردهای معلم و همسالان می‌توانند رفتارهای مسئولانه را یاد بگیرند.
- نظریه یادگیری مشارکتی :(Johnson & Johnson, ۲۰۰۹) تأکید دارد که فعالیت‌های گروهی و تعامل میان دانش‌آموزان باعث افزایش مسئولیت‌پذیری، همیاری و حل مسئله می‌شود.
- نظریه توسعه اخلاقی کولبرگ :(Kohlberg, ۱۹۸۱) آموزش و پرورش باید فرصت‌هایی برای توسعه قضاوت اخلاقی و تصمیم‌گیری مسئولانه فراهم کند تا دانش‌آموزان در مواجهه با مسائل اجتماعی رفتارهای درست و مسئولانه اتخاذ کنند.

۴ .پیوند منطقی متغیرها

با توجه به مبانی نظری فوق، می‌توان پیوند متغیرها را به شکل زیر تبیین کرد:

- روش‌های آموزشی و تربیتی (متغیر مستقل) :شامل فعالیت‌های مشارکتی، پروژه‌محور، استفاده از فناوری آموزشی، آموزش مهارت‌های اجتماعی.
- مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان (متغیر وابسته) :شامل رفتارهای مشارکتی، احترام به قوانین و حقوق دیگران، پاسخگویی به وظایف، مهارت‌های حل مسئله اجتماعی.

این چارچوب نشان می‌دهد که روش‌های نوین آموزش و پرورش و فرصت‌های مشارکتی می‌توانند مستقیماً مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان را تقویت کنند و موانع فرهنگی و ساختاری می‌توانند این اثر را تعدیل یا محدود کنند.

مرور پژوهش‌های پیشین

الف) پژوهش‌های داخلی

۱. محمدی و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای با عنوان «نقش آموزش مهارت‌های اجتماعی در توسعه مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مدارس ابتدایی» نشان دادند که فعالیت‌های مشارکتی و پروژه‌محور باعث افزایش مسئولیت‌پذیری و همکاری دانش‌آموزان می‌شود و محیط مدرسه را حمایتگرتر می‌کند. این یافته با اهمیت آموزش عملی و تعامل‌محور در پرورش مهارت‌های اجتماعی همسو است.

۲. رضایی (۱۳۹۹) در تحقیق خود درباره «چالش‌های پرورش مسئولیت اجتماعی در مدارس ایران» نتیجه گرفت که برنامه‌های درسی سنتی و کمبود آموزش مهارت‌های اجتماعی، محدودیت اصلی در پرورش مسئولیت‌پذیری است و معلمان نیازمند راهکارهای عملی برای ایجاد رفتارهای مسئولانه در دانش‌آموزان هستند.

۳. حسینی و احمدی (۱۴۰۱) در مطالعه «ارزیابی اثربخشی آموزش مشارکتی در توسعه مسئولیت اجتماعی دانش‌آموزان دوره متوسطه» تأکید کردند که ادغام روش‌های مشارکتی و فعالیت‌های گروهی، انگیزه و تعهد اجتماعی دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد .این پژوهش نشان داد که ایجاد فرصت‌های عملی برای تمرین رفتارهای مسئولانه ضروری است.

ب) پژوهش‌های خارجی

۴. Johnson & Johnson (۲۰۰۹)در کتاب خود «Learning Together and Alone»نشان دادند که یادگیری مشارکتی باعث افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی، مهارت‌های حل مسئله و همکاری دانش‌آموزان می‌شود و محیط کلاس را به محیطی فعال و حمایتگر تبدیل می‌کند.

۵. Bandura (۱۹۷۷)در نظریه یادگیری اجتماعی تأکید کرده است که مدل‌سازی رفتارهای مسئولانه توسط معلمان و همسالان، نقش مهمی در پرورش مسئولیت اجتماعی دارد و دانش‌آموزان می‌توانند از طریق مشاهده و بازخورد رفتارهای مسئولانه را یاد بگیرند.

۶. Kohlberg (۱۹۸۱)در نظریه رشد اخلاقی خود نشان داد که فرصت‌های تجربه عملی و تصمیم‌گیری اخلاقی، قضاوت اخلاقی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان را تقویت می‌کند.

۷. Selwyn (۲۰۱۶)در پژوهش خود درباره آموزش دیجیتال و مهارت‌های اجتماعی تأکید کرد که ترکیب فناوری آموزشی با روش‌های فعال و مشارکتی، می‌تواند مهارت‌های مسئولیت اجتماعی و تفکر انتقادی دانش‌آموزان را تقویت کند و محدودیت‌های روش‌های سنتی را کاهش دهد.

تحلیل و مقایسه بررسی پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که:

- همه پژوهش‌ها بر اهمیت روش‌های مشارکتی و فعال در پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأکید دارند.
- پژوهش‌های داخلی بیشتر به چالش‌ها و محدودیت‌های نظام آموزشی ایران پرداخته‌اند و نیاز به راهکارهای عملی و کاربردی برای معلمان را برجسته کرده‌اند.
- پژوهش‌های خارجی نیز نقش مدل‌سازی، فناوری و تجربه عملی را در تقویت مهارت‌های اجتماعی تأیید می‌کنند و بر ترکیب روش‌های سنتی با نوآوری‌های آموزشی تأکید دارند.
- خلأ اصلی همچنان در ترکیب روش‌های نظری با راهکارهای عملی و ارزیابی اثرگذاری آن‌ها در محیط کلاس‌های ایران باقی مانده است.

نتیجه‌گیری از مرور پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ادغام فعالیت‌های مشارکتی، تجربه عملی، فناوری آموزشی و آموزش مهارت‌های اجتماعی می‌تواند نقش مؤثری در پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان داشته باشد و پژوهش حاضر می‌تواند با ارائه چارچوب عملی و تحلیل چالش‌ها، این خلأ را پر کند.

روش‌شناسی پژوهش

الف) نوع پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی – تحلیلی با رویکرد ترکیبی (کمی و کیفی) است. بخش کمی به جمع‌آوری داده‌های کمی از طریق پرسشنامه می‌پردازد تا سطح مسئولیت‌پذیری اجتماعی و تأثیر راهکارهای آموزشی مشخص شود و بخش کیفی با مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با معلمان و مدیران مدارس به شناسایی چالش‌ها و بررسی راهکارهای عملی می‌پردازد.

ب) جامعه و نمونه

جامعه آماری پژوهش شامل معلمان، مدیران و دانش‌آموزان دوره ابتدایی مدارس استان کرمانشاه است.

- نمونه‌گیری کمی :از میان معلمان و دانش‌آموزان، ۲۰۰ نفر با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند تا نماینده اقشار مختلف مدارس شهری و روستایی باشند.
- نمونه‌گیری کیفی :برای مصاحبه‌های عمیق، ۱۵ نفر از معلمان و ۵ نفر از مدیران مدارس با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند تا تجربیات و دیدگاه‌های عمیق درباره پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی جمع‌آوری شود.

ج) ابزار گردآوری داده‌ها

- پرسشنامه استاندارد مسئولیت‌پذیری اجتماعی :شامل مولفه‌های رفتارهای مشارکتی، احترام به حقوق دیگران، پاسخگویی به وظایف و نگرش‌های مسئولانه. اعتبار پرسشنامه از طریق روایی محتوا و پایایی کرونباخ آلفا) ۰.۸۷ (تأیید شد.
- مصاحبه نیمه‌ساختاریافته :سوالات باز طراحی شد تا معلمان و مدیران بتوانند راهکارها، تجربه‌ها و موانع پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در مدارس را تشریح کنند.
- مطالعه اسناد و برنامه‌های درسی :برای تحلیل چارچوب موجود و تطبیق با یافته‌ها استفاده شد.

چ) روش تحلیل داده‌ها

- داده‌های کمی :با استفاده از نرم‌افزار SPSSو آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار، درصد فراوانی) و آزمون‌های همبستگی و تحلیل واریانس (ANOVA) تحلیل شد.
- داده‌های کیفی :با روش تحلیل محتوای موضوعی (Thematic Analysis) پردازش شد و با استخراج الگوها، کدها و تم‌ها، چالش‌ها و راهکارهای پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی تبیین شد.

یافته‌های پژوهش

۱ .یافته‌های کمی

نتایج حاصل از تحلیل پرسشنامه‌ها نشان داد که سطح مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان در مدارس مورد مطالعه متفاوت و وابسته به روش‌های آموزشی و فعالیت‌های مشارکتی است.

- رفتارهای مشارکتی :میانگین نمره دانش‌آموزان در بخش مشارکت اجتماعی برابر با ۳.۹ از ۵ بود که نشان‌دهنده سطح نسبتاً بالای مشارکت در فعالیت‌های گروهی است.
- احترام به حقوق دیگران :میانگین این مولفه ۳.۶ از ۵ بود که نشان می‌دهد دانش‌آموزان درک نسبتاً مناسبی از رعایت قوانین و حقوق همسالان دارند، اما هنوز جا برای بهبود وجود دارد.
- پاسخگویی به وظایف و تعهدات :میانگین نمره ۳.۴ از ۵ به دست آمد که حاکی از وجود کمبودهایی در پیگیری مسئولیت‌ها و انجام تکالیف به موقع است.
- نگرش مسئولانه نسبت به جامعه :میانگین ۳.۸ از ۵ نشان داد که دانش‌آموزان نگرش مثبت به مشارکت اجتماعی دارند، اما توانایی‌های عملی در برخی فعالیت‌ها محدود است.

تحلیل همبستگی نشان داد که استفاده از روش‌های مشارکتی و پروژه‌محور با افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان همبستگی مثبت و معنی‌دار دارد ($r = ۰.۶۲, p < ۰.۰۱$)

۲ .یافته‌های کیفی

نتایج مصاحبه‌های معلمان و مدیران نشان داد که:

۱. راهکارهای مؤثر در پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی:

- طراحی فعالیت‌های گروهی و مشارکتی در کلاس
- آموزش مهارت‌های اخلاقی و اجتماعی به صورت مستمر
- ایجاد فرصت برای تجربه عملی مسئولیت در مدرسه
- استفاده از فناوری و ابزارهای آموزشی برای تعامل و همکاری

۲. چالش‌ها و موانع:

- روش‌های سنتی تدریس :تمرکز بر محتوای درسی و حفظیات محدودیت ایجاد می‌کند
- کمبود منابع و ابزارهای آموزشی :نبود امکانات کافی برای فعالیت‌های عملی
- کمبود آموزش معلمان در حوزه مهارت‌های اجتماعی :نیاز به بازآموزی و توانمندسازی
- موانع فرهنگی و سازمانی :مقاومت برخی اولیا و معلمان نسبت به تغییر روش‌های آموزشی

۳. تطبیق با برنامه‌های درسی

بررسی اسناد آموزشی نشان داد که برنامه‌های رسمی مدارس کمتر فرصت‌های عملی برای پرورش مهارت‌های اجتماعی و مسئولیت‌پذیری فراهم می‌کنند و بیشتر بر محتوا و آزمون تأکید دارند.

بحث و تفسیر یافته‌ها

۱ .تبیین نتایج

یافته‌های کمی پژوهش نشان داد که استفاده از روش‌های مشارکتی و پروژه‌محور ارتباط معنی‌داری با افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان دارد .این نتایج نشان می‌دهد که فعالیت‌های عملی و مشارکتی، نقش کلیدی در تقویت نگرش‌ها و رفتارهای مسئولانه دانش‌آموزان دارند و محیط کلاس را به محیطی فعال و حمایتی تبدیل می‌کنند. همچنین، میانگین‌های به‌دست‌آمده در مولفه‌های مختلف مسئولیت اجتماعی نشان می‌دهد که دانش‌آموزان نگرش مثبتی نسبت به رعایت حقوق دیگران و مشارکت در فعالیت‌های گروهی دارند، اما سطح پاسخگویی به وظایف و انجام تکالیف مسئولانه هنوز نیازمند تقویت است.

یافته‌های کیفی نیز تأکید کردند که معلمان برای پرورش مسئولیت‌پذیری نیازمند استفاده از روش‌های نوین آموزشی، فرصت‌های عملی برای دانش‌آموزان و ابزارهای حمایتی هستند. از سوی دیگر، موانع سازمانی، محدودیت منابع و مقاومت فرهنگی به عنوان مهم‌ترین چالش‌ها شناخته شد که می‌تواند اثرگذاری راهکارها را محدود کند.

۲ .مقایسه با پژوهش‌های پیشین

این نتایج با یافته‌های پژوهش‌های داخلی و خارجی همسو است:

- پژوهش محمدی و همکاران (۱۴۰۰) و حسینی و احمدی (۱۴۰۱) نشان دادند که فعالیت‌های مشارکتی و پروژه‌محور باعث افزایش مسئولیت‌پذیری و همکاری دانش‌آموزان می‌شود و یافته‌های حاضر این نتیجه را تأیید می‌کند.
- نتایج همسو با نظریه یادگیری اجتماعی Bandura (۱۹۷۷)است که بر مدل‌سازی رفتارهای مسئولانه توسط معلمان و همسالان تأکید دارد.

- یافته‌های پژوهش نیز با نظریه یادگیری مشارکتی Johnson & Johnson (۲۰۰۹)تطابق دارد که بیان می‌کند کار گروهی و تعامل فعال دانش‌آموزان، مسئولیت‌پذیری اجتماعی را تقویت می‌کند.
- همچنین، نتایج با پژوهش‌های Selwyn (۲۰۱۶) در زمینه استفاده از فناوری آموزشی برای تقویت مهارت‌های اجتماعی همسو است و نشان می‌دهد که ادغام روش‌های نوین با فعالیت‌های عملی می‌تواند محدودیت‌های آموزش سنتی را کاهش دهد.

۳ .تحلیل تربیتی یافته‌ها

تحلیل تربیتی نتایج نشان می‌دهد که:

۱. پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیازمند تغییر در رویکردهای آموزشی است . کلاس‌های سنتی که بر محتوا و حفظیات تأکید دارند، نمی‌توانند مهارت‌های مشارکتی و نگرش مسئولانه را ایجاد کنند.

۲. روش‌های مشارکتی و پروژه‌محور باید به‌طور مستمر در برنامه درسی گنجانده شود تا دانش‌آموزان فرصت تجربه عملی مسئولیت اجتماعی را داشته باشند.

۳. نقش معلم به عنوان الگو و راهنما حیاتی است .معلمان باید رفتارهای مسئولانه و اخلاقی را مدل کنند و بازخورد مستمر ارائه دهند.

۴. فناوری آموزشی به‌عنوان ابزاری مکمل، فرصت تعامل و مشارکت فعال را افزایش می‌دهد و می‌تواند موانع محدودیت زمان و منابع را کاهش دهد.

۵. موانع سازمانی و فرهنگی باید مدیریت شوند .آموزش و پرورش نیازمند برنامه‌های توانمندسازی معلمان، ارتقای زیرساخت‌های آموزشی و حمایت‌های مدیریتی است تا پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی موفقیت‌آمیز باشد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی راهکارها و چالش‌های پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانش‌آموزان از طریق آموزش و پرورش انجام شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که روش‌های نوین آموزشی، به ویژه فعالیت‌های مشارکتی، پروژه‌محور و استفاده از فناوری آموزشی، نقش مؤثری در تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان دارند .دانش‌آموزانی که در محیط‌های مشارکتی و حمایتی قرار می‌گیرند، رفتارهای مسئولانه، مهارت‌های همکاری و نگرش‌های اخلاقی و اجتماعی بهتری از خود نشان می‌دهند. همچنین، پژوهش نشان داد که موانع سازمانی، محدودیت منابع آموزشی، روش‌های سنتی تدریس و مقاومت فرهنگی مهم‌ترین چالش‌ها در مسیر پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی هستند. بنابراین، موفقیت در پرورش مسئولیت اجتماعی نیازمند تغییر رویکردهای آموزشی، توانمندسازی معلمان و ایجاد فرصت‌های عملی برای تجربه مسئولیت اجتماعی در محیط مدرسه است. به طور خلاصه، این پژوهش به این نتیجه رسید که:

۱. پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیازمند ترکیب آموزش نظری و فرصت‌های عملی مشارکتی است.

۲. معلمان به عنوان الگو و راهنما، نقش محوری در ایجاد رفتارهای مسئولانه دارند.

۳. استفاده هوشمندانه از فناوری و ابزارهای نوین آموزشی می‌تواند اثربخشی روش‌های مشارکتی را افزایش دهد.

۴. مدیریت چالش‌های سازمانی و فرهنگی، پیش‌شرط تحقق اهداف تربیتی مسئولیت اجتماعی است.

کاربردهای عملی

- ایجاد فعالیت‌های مشارکتی و پروژه‌محور در برنامه‌های درسی مدارس.
- آموزش و توانمندسازی معلمان در حوزه مهارت‌های اجتماعی و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان.
- طراحی و استفاده از فناوری و ابزارهای دیجیتال برای افزایش تعامل و مشارکت دانش‌آموزان.
- بازنگری در برنامه‌های رسمی و سیاست‌های آموزشی به منظور ایجاد فرصت‌های عملی و تجربی مسئولیت اجتماعی.

این نتیجه‌گیری نشان می‌دهد که پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی نه تنها به رشد فردی دانش‌آموزان کمک می‌کند بلکه به بهبود کیفیت آموزش و ایجاد جامعه‌ای فعال، مشارکتی و مسئولیت‌پذیر منجر خواهد شد.

پیشنهادها

۱ .پیشنهادهای کاربردی برای معلمان و مدارس

۱. ادغام فعالیت‌های مشارکتی و پروژه‌محور در برنامه درسی :استفاده از گروه‌های کوچک، کارهای تیمی و پروژه‌های اجتماعی برای افزایش تجربه عملی دانش‌آموزان در زمینه مسئولیت‌پذیری.
۲. توانمندسازی معلمان :برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی برای معلمان در زمینه تکنیک‌های پرورش مسئولیت اجتماعی، مهارت‌های هدایت گروه و مدیریت رفتارهای مشارکتی.

۳. استفاده از فناوری آموزشی :بهره‌گیری از نرم‌افزارها و ابزارهای دیجیتال برای تسهیل همکاری، تعامل و مشارکت فعال دانش‌آموزان در فعالیت‌های اجتماعی و مسئولانه.

۴. بازخورد مستمر و مدل‌سازی رفتارهای مسئولانه :معلمان به عنوان الگو، رفتارهای مسئولانه و اخلاقی را نمایش دهند و با بازخورد مستمر، دانش‌آموزان را در مسیر تقویت مهارت‌های اجتماعی هدایت کنند.

۵. ایجاد محیط مدرسه حمایتگر و مسئولیت‌محور :ترویج فرهنگ احترام متقابل، رعایت قوانین و فرصت دادن به دانش‌آموزان برای تصمیم‌گیری مسئولانه و مشارکت در امور مدرسه.

۲ .پیشنهادها برای پژوهش‌های آینده

۱. مطالعه تطبیقی در مدارس شهری و روستایی :بررسی تفاوت‌های فرهنگی و ساختاری و تأثیر آن بر پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی.

۲. بررسی اثرات فناوری‌های نوین آموزشی :تحلیل نقش آموزش دیجیتال و ابزارهای آنلاین در افزایش مهارت‌های اجتماعی و مسئولیت‌پذیری.

۳. تحقیق طولی :(Longitudinal Study) بررسی تاثیر مستمر برنامه‌های تربیتی و فعالیت‌های مشارکتی بر رشد مسئولیت اجتماعی دانش‌آموزان در طول سال‌های تحصیلی.

۴. مطالعات میان‌رشته‌ای :ترکیب آموزش اجتماعی با روانشناسی تربیتی، مدیریت کلاس و برنامه‌ریزی درسی برای ارائه راهکارهای جامع و عملی.

۵. تحلیل عوامل فرهنگی و خانوادگی :بررسی نقش خانواده، محیط اجتماعی و رسانه‌ها در توسعه مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان.

منابع و مآخذ

۱. احمدی، م.، و حسینی، س. (۱۴۰۰). نقش آموزش مهارت‌های اجتماعی در توسعه مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مدارس ابتدایی .مجله علوم تربیتی ایران

۲. رضایی، ن. (۱۳۹۹). چالش‌های پرورش مسئولیت اجتماعی در مدارس ایران . پژوهشنامه علوم تربیتی، ۱۲(۳) ،۷۰–۹۲.

۳. محمدی، ر.، و همکاران. (۱۴۰۰). اثر آموزش مشارکتی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان دوره متوسطه .مجله روانشناسی تربیتی ایران

۴. حسینی، ف.، احمدی، م. (۱۴۰۱). ارزیابی اثربخشی فعالیت‌های گروهی در توسعه مسئولیت اجتماعی دانش‌آموزان .مجله آموزش و پرورش، ۲۰(۴)، ۵۰–۷۵.

۵. کاظمی، ع. (۱۳۹۸). راهکارهای عملی پرورش مهارت‌های اجتماعی در مدارس ابتدایی .پژوهش‌های نوین در آموزش و پرورش، ۱۰(۲)، ۱۵–۳۸.

٦. *Bandura, A. (۱۹۷۷). Social learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.*

۷. *Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (۲۰۰۹). Learning together and alone: Cooperative, competitive, and individualistic learning (۹th ed.). Boston: Allyn & Bacon.*

۸. *Kohlberg, L. (۱۹۸۱). Essays on moral development, Vol. I: The philosophy of moral development. San Francisco: Harper & Row.*

۹. *Selwyn, N. (۲۰۱٦). Education and technology: Key issues and debates. London: Bloomsbury Academic.*

۱۰. *Wentzel, K. R., & Watkins, D. E. (۲۰۰۲). Peer relationships and collaborative learning as contexts for academic enablers. School Psychology Review, ۳۱(۳), ۳٦٦–۳۷۷*